

Summer2020, Volume 6, Issue 4

Effectiveness of Elvis's Bullying Prevention Program on Relationships with Peers and Bullying Behaviors of Bully Children

Mahbobe Hosseini¹, *Shole Amiri², Amir Ghamarani³, Inaz Sajjadian⁴

1- PhD Student. Educational Psychology, Department of Educational Psychology, Faculty of Education and Psychology, Isfahan Islamic Azad University, Isfahan (Khorasgan), Iran.

2- Professor of Psychology, Department of Psychology, Faculty of Education and Psychology, Isfahan University, Isfahan, Iran (**Corresponding author**)

Email: amiri@edu.ui.ac.ir

3- Assistant Professor, Department of Psychology of Children with Special Needs, Faculty of Educational Sciences and Psychology, Isfahan University, Isfahan, Iran.

4- Faculty Member of Department of Clinical Psychology, Faculty of Educational Sciences, Islamic Azad University of Isfahan, Isfahan (Khorasgan), Iran.

Received: 17 April 2019

Accepted: 6 July 2019

Abstract

Introduction: Bullying is a very common phenomenon, and it has severe psychological consequences for those involved. Bullying may be the beginning of antisocial personality disorder and violent behavior in adolescents and adults. The purpose of this study was to determine the effectiveness of Olweus's bullying prevention program on relationships with her partners and bullying behaviors in bullying children in elementary schools in Yazd.

Methods: The present study was a pre-test / post-test / follow-up with control group. The statistical population consists of all male students of bullying in Yazd primary schools in the academic year of 2018-2019. A multi-stage cluster sampling was conducted in two stages and 37 bullying students were selected and randomly divided into two groups of experiment (18 subjects) and control (n =19). The experimental group received Olweus's Bullying Prevention Program during 15 sessions of 90 minutes (weekly 2 sessions). There was no intervention for the control group. For data wrapping, Olweus's Revised Bully/Victim Questionnaire (1983, BVQ), Collaborative Peer Relations Scale (Rigby and Slee) and the Procedure for Sociometric Status (Dodge et al) were used.

Results: The results of mixed variance analysis indicated that Olweus's educational program significantly increased the relationship with peers ($P < 0.05$) in bullying children and reduced the bullying behavior of these children ($P < 0.05$) and this effect was consistent with both variables of Peer Relations ($P < 0.05$) and bullying behaviors ($P < 0.05$) and it has been steady to follow.

Conclusions: The present study showed that the use of bullying prevention program based on Elvis's view (OBPP) can be one of the effective and efficient programs on the bullying children relationship whit their peers and their bullying behaviors.

Keywords: Olweus's bullying prevention program, relationships with peers, bullying behaviors, elementary students.

تأثیر برنامه پیشگیری از قلدری الویس بر روابط با همگنان و رفتارهای قلدری کودکان قلدر

محبوبه حسینی^۱، *شعله امیری^۲، امیر قمرانی^۳، ایلناز سجادیان^۴

۱- دانشجوی دکتری روانشناسی تربیتی، گروه روانشناسی تربیتی، دانشکده علوم تربیتی و روانشناسی، دانشگاه آزاد اسلامی اصفهان، اصفهان (خوارسگان)، ایران.

۲- استاد، گروه روانشناسی، دانشکده علوم تربیتی و روانشناسی، دانشگاه اصفهان، اصفهان، ایران (نویسنده مسئول)
ایمیل: s.amiri@edu.ui.ac.ir

۳- استادیار، گروه روان شناسی کودکان با نیازهای خاص، دانشکده علوم تربیتی و روانشناسی، دانشگاه اصفهان، اصفهان، ایران.

۴- عضو هیئت علمی گروه روانشناسی بالینی، دانشکده علوم تربیتی و روانشناسی، دانشگاه آزاد اسلامی اصفهان، اصفهان (خوارسگان)، ایران.

تاریخ پذیرش: ۱۳۹۸/۴/۱۶

تاریخ دریافت: ۱۳۹۸/۱/۲۹

چکیده

مقدمه: قلدری پدیده‌ای بسیار شایع است و برای افراد درگیر در آن عواقب روان‌شناختی شدیدی به بار می‌آورد. قلدری ممکن است آغاز اختلال شخصیت ضداجتماعی و رفتارهای خشن در نوجوان و بزرگسال باشد. پژوهش حاضر با هدف تعیین اثربخشی برنامه پیشگیری از قلدری الویس (Olweus) بر روابط با همتایان و رفتارهای قلدری کودکان قلدر مدارس ابتدایی شهر یزد بود.

روش کار: پژوهش حاضر از نوع آزمایشی با طرح پیش آزمون/ پس آزمون / پیگیری با گروه کنترل می‌باشد. جامعه آماری را تمامی دانش‌آموزان پسر قلدر مدارس ابتدایی شهر یزد در سال تحصیلی ۹۷-۱۳۹۶ تشکیل می‌دهد. روش نمونه‌گیری خوشه‌ای چند مرحله‌ای بود که در طی دو مرحله صورت گرفت و ۳۷ دانش‌آموز قلدر انتخاب و در قالب دو گروه آزمایش (۱۸ نفر) و کنترل (۱۹ نفر) به شکل تصادفی قرار داده شدند. گروه آزمایش برنامه آموزشی پیشگیری از قلدری الویس را طی ۱۵ جلسه ۹۰ دقیقه‌ای (هفته‌ای ۲ جلسه) دریافت کرد. برای گروه کنترل مداخله‌ای صورت نگرفت. جهت گردآوری داده‌ها از پرسشنامه تجدیدنظر شده قلدر/ قربانی الویس (Olweus)، مقیاس سنجش روابط همتایان ریجبی و اسلی (Rigby and Slee) و روش جامعه‌سنجی داج و همکاران (Dodge et al) استفاده شد.

یافته‌ها: نتایج تحلیل واریانس مختلط نشان داد برنامه آموزشی پیشگیری الویس به طور معناداری روابط با همتایان ($p < 0.05$) کودکان قلدر را افزایش ($p < 0.05$) و رفتارهای قلدری این کودکان را کاهش داده است ($p < 0.05$) و این تأثیر برای هر دو متغیر روابط با همتایان ($p < 0.05$) و رفتارهای قلدرانه ($p < 0.05$) تا مرحله پیگیری پایدار بوده است.

نتیجه‌گیری: پژوهش حاضر نشان داد که استفاده از برنامه پیشگیری از قلدری مبتنی بر دیدگاه الویس (OBPP) می‌تواند یکی از برنامه‌های اثربخش و کارآمد بر روابط کودکان قلدر با همتایان و رفتارهای قلدری آن‌ها باشد.

کلیدواژه‌ها: برنامه پیشگیری از قلدری الویس، روابط با همتایان، رفتارهای قلدری، دانش‌آموزان ابتدایی.

تمامی حقوق نشر برای انجمن علمی پرستاری ایران محفوظ است.

مقدمه

حاکمی از شیوع جهانی قلدری و به دنبال آن قربانی شدن در مدارس است (۱). برای مثال پژوهش Nansel et al در ۲۵ کشور جهان و بر روی ۱۱۰/۰۰۰ دانش‌آموز مقطع ابتدای (۶ تا ۱۰ سال) نشان داد که شیوع رفتار قلدرانه در مدارس کشورهای مختلف جهان متفاوت است و از ۹٪ در سوئد تا ۵۴٪ در لیتوانی متغیر است (۲). نتایج پژوهش‌های انجام شده در داخل کشور نیز حاکمی از بالا بودن شیوع این پدیده در بین دانش‌آموزان است. نتایج پژوهش‌های مظاهری

قربیب به چهار دهه است که پدیده قلدری و قربانی شدن در مدارس به عنوان یک معضل اجتماعی شناسایی و مورد توجه واقع شده است که به شکل جدی می‌تواند زندگی و عملکرد تحصیلی تعداد زیادی از دانش‌آموزان درگیر در آن را تحت‌الشعاع قرار دهد و از این رو به یکی از نگرانی‌های جدی حوزه تعلیم و تربیت در بسیاری از کشورها تبدیل گردیده است. آمارهای مختلف در طول دهه‌های اخیر نیز

بین افراد همگن، یعنی افرادی که از لحاظ مهارت، سطح آموزشی و یا موقعیتی برابر باشند، شکل می‌گیرد (۲۰) که لزوماً هم سن و سال نیستند (۲۱). در واقع کودکان قلدر در ایجاد و حفظ یک دوستی پایدار مشکل دارند (۲۲، ۲۳) و آموزش دوست‌یابی به کودکان قلدر، می‌تواند رفتارهای قلدرانه این کودکان را کاهش دهد (۲۴-۲۶). در این زمینه برنامه‌ها و راهبردهای متعددی برای پیشگیری و یا کنترل قلدری طراحی شده است که یکی از معروفترین آنها برنامه‌ای است که بر اساس دیدگاه الویس (Olweus) است که به برنامه پیشگیری از قلدری الویس (Bullying Prevention Program (OBPP معروف است. OBPP اولین روش نظامند برای پیشگیری از قلدری دانش‌آموزان در مدرسه است (۲۷). فراتحلیل Gaffney et al نشان داد که برنامه OBPP در مقایسه با سایر برنامه‌های پیشگیری از قلدری (یعنی سه برنامه KiVa, NoTrap, ViSC) اثربخش‌تر بوده است (۲۷). هدف OBPP بهبود محیط مدرسه برای کاهش رفتارهای قلدرانه موجود در مدرسه است (۲۸).

OBPP بر کاهش رفتارهای قلدرانه از طریق تقویت روابط با هم‌تایان متمرکز است (۲۹). برنامه مبتنی بر دیدگاه الویس مبتنی بر چهار اصل کلیدی است: ۱) توجه مثبت و همراه با محبت به دانش‌آموزان، ۲) تعیین محدودیتها بر رفتارهای غیرقابل قبول دانش‌آموزان، ۳) استفاده از پیامدهای منظم و غیر پرخاشگرانه و ۴) رفتار کردن به شکل یک الگوی مثبت و مقتدر (۳۰). مطالعات متعددی اثربخشی برنامه پیشگیری از قلدری الویس را در کاهش رفتارهای قلدرانه و همچنین قربانی شدن مورد مطالعه قرار دادند. یک مطالعه طولی نشان داد که اثربخشی برنامه OBPP برای پیشگیری و کنترل قلدری دانش‌آموزان مقطع ابتدایی، برای ۲ تا ۸ سال نیز پایدار بوده است (۹). میزان اثربخشی این برنامه در کشورها و فرهنگ‌های مختلف، متفاوت بوده است. برای مثال در آمریکا میزان موفقیت برنامه OBPP در کاهش ارتکاب به قلدری ۲۵٪ و کاهش میزان قربانی شدن ۱۱٪ بوده است اما در نروژ این برنامه توانسته است ۳۵٪ از میزان قلدری و ۲۹٪ از میزان قربانی شدن را کاهش دهد (۱۶). پژوهشگران دلیل این تفاوت را به روش‌شناسی پژوهش (۱۶) و همچنین تفاوت‌های فرهنگی و اجتماعی (۲۷) نسبت دادند. از این رو و با توجه به عدم ناهسویی در پژوهش‌های پیشین و همچنین نقش بافت فرهنگی و اجتماعی در اثربخشی برنامه OBPP، هدف از مطالعه حاضر بررسی تجربی اثربخشی برنامه پیشگیری از قلدری الویس

و همکاران نشان داد که حدود ۸۰٪ دانش‌آموزان معتقد به وجود قلدری، ۴۰،۹٪ دانش‌آموزان به عنوان شاهد قلدری، ۳۳،۳٪ قربانی قلدری و ۹،۸٪ به عنوان قلدر و ۱۶٪ آنان ترکیبی از این حالات را تجربه کردند (۳). در پژوهش لطفی نیز شیوع قلدری در بین دانش‌آموزان ۱۰ تا ۱۴ سال، ۳۸/۴٪ گزارش شده است (۴). همچنین مطالعه‌ی Vaillancourt نشان داد که در مجموع شیوع پدیده قلدری در بین دانش‌آموزان پسر شایع‌تر است (۵).

در تعریف قلدری معمولاً از سه شاخص یا معیار عمدی بودن، عدم تعادل قدرت و تکرارپذیری استفاده می‌شود (۶). به عبارت دیگر، قلدری کردن نوعی رفتار سلطه‌جویانه است که در آن فرد یا افرادی همسال، فردی دیگر را به‌صورت عمدی، مکرر و مداوم، در شرایطی که نوعی عدم تعادل قدرتی وجود دارد، در معرض آسیب‌های روانی، کلامی و جسمانی قرار می‌دهند (۷، ۸). قلدری دارای اشکال متعددی است که می‌توان آن‌ها را دو دسته قرار داد: ۱) قلدری مستقیم یا آشکار (محرومیت فیزیکی؛ کلامی؛ گرفتن یا تخریب اموال؛ و سایبری)، ۲) قلدری غیرمستقیم یا پنهان (غیبت و بدگویی، شکستن رازها و شایعه پراکنی؛ ارتباطی؛ و سایبری) (۹).

مروری بر پژوهش‌های انجام شده حاکی از آن است که قلدری پیامدهای منفی متعددی را برای فرد قلدر، کودک قربانی و همچنین قلدر/قربانی (یعنی کودکی که هم قربانی قلدری بوده است و هم رفتارهای قلدرانه داشته است)، به دنبال دارد. مشکلات مربوط به سلامت روانی (۱۰، ۱۱)، روابط با هم‌تایان (۱۲)، فکر کردن به خودکشی (۱۳)، اختلال استرس پس از سانحه (Post-Traumatic Stress Disorder) (۱۴)، ترس از رفتن به مدرسه (۱۵) و مشکل در تمرکز کردن و افت تحصیلی (۱۵) از جمله مهمترین تاثیرات رفتار قلدرانه بر فرد قربانی قلدری است. همچنین نشان داده شد که افسردگی و بیماری‌های روان‌تنی در کودکان قلدر بالا است (۱۶) و همچنین این کودکان در دوست‌یابی و ایجاد یک رابطه دوستانه پایدار مشکل دارند که در نهایت منجر به بروز رفتارهای ضد اجتماعی آن‌ها در بزرگسالی می‌شود (۱۵). گروه دیگری از مطالعات نشان دادند که کودکان قلدر/قربانی دارای خودپنداره منفی هستند (۱۷) و از بیماری‌های روان‌تنی رنج می‌برند (۱۶).

قلدری در اصل ناشی از عدم توانایی کودک در روابط با هم‌تایان (Peer relationship) است (۱۸) و عدم روابط با هم‌تایان احتمال رفتارهای قلدرانه را در کودکان افزایش می‌دهد (۱۹). روابط با هم‌تایان، به روابطی اشاره دارد که

بر روابط با همتایان و رفتارهای قلدری کودکان قلدر بود.

روش کار

پژوهش حاضر از نوع آزمایشی با طرح پیش آزمون / پس آزمون / پیگیری با گروه کنترل میباشد. جامعه آماری پژوهش شامل کلیه دانش‌آموزان پسر قلدر مدارس ابتدایی شهر یزد در سال تحصیلی ۹۷-۱۳۹۶ تشکیل می‌دهد. شیوه نمونه‌گیری این پژوهش خوشه‌ای چند مرحله‌ای بود که طی دو مرحله صورت گرفت. ابتدا از کلیه مدارس ابتدایی شهر یزد چند مدرسه به صورت تصادفی انتخاب شدند. سپس به منظور غربالگری اولیه، با مراجعه به کلاس‌های دو پایه‌ی چهارم و پنجم، جامعه سنجی بین تمامی افراد حاضر در کلاس اجرا شد. در بررسی جامعه سنجی (Sociometry) بر اساس روش Dodge et al از دانش‌آموزان یک کلاس می‌خواهند از میان همکلاسی‌های خود چند نفر را که دوست دارند و نیز چند نفر را که دوست ندارند، معرفی کنند؛ یا این‌که همسالان خود را برحسب میزان همکاری درجه‌بندی نمایند به نقل از (۳۱). در پژوهش حاضر از آزمودنی‌ها خواسته شد تا از بین همکلاسی‌های خود سه دانش‌آموز را که دارای ویژگی‌های قلدری هستند مشخص نمایند؛ سپس پاسخ‌های دانش‌آموزان استخراج شد و در نهایت از بین تمام دانش‌آموزانی که بیشترین انتخاب را به‌عنوان قلدر داشتند، گروه قلدر انتخاب شد. افرادی که در این مرحله تشخیص قلدر را گرفتند، با تمایل به همکاری به‌عنوان نمونه انتخاب شدند. در نهایت ۳۷ دانش‌آموز انتخاب شده در قالب دو گروه آزمایش (۱۸ نفر) و کنترل (۱۹ نفر) به شکل تصادفی گمارش شدند. گروه آزمایش برنامه آموزشی پیشگیری از قلدری الویس را طی ۱۵ جلسه ۹۰ دقیقه (هفته‌ای دو جلسه) دریافت کرد. برای گروه کنترل مداخله‌ای صورت نگرفت. عناوین و سرفصل‌های محتوای این جلسات در جدول ۱ گزارش شد. میزان رفتارهای قلدری و روابط با همتایان شرکت‌کنندگان دو گروه، پیش از شروع (به عنوان پیش آزمون)، بلافاصله بعد از پایان دوران مداخله‌گری (به عنوان پس آزمون) و دو ماه پس از پایان مداخله‌گری، جهت بررسی پایداری نتایج (به عنوان مرحله پیگیری) اندازه‌گیری و ثبت شد. برای بررسی فرضیه‌ها از روش تحلیل واریانس مختلط (Mixed Repeated Measure) استفاده شد. داده‌ها به کمک نرم افزار SPSS22 تحلیل شد. برای گردآوری داده‌ها از ابزارهای زیر استفاده شد:

مقیاس سنجش روابط همتایان (Peer Relationships)

Questionnaire (PRQ))): این پرسشنامه در سال ۱۹۹۳ توسط Rigby & Slee به منظور بررسی روابط همتایان کودکان مقطع ابتدایی تهیه و تنظیم شده است و یک پرسشنامه خودگزارش‌دهی است که توسط کودک تکمیل می‌گردد و مشتمل بر ۲۰ سوال است و در یک مقیاس لیکرتی از ۱ تا ۵ نمره گذاری می‌شود و حداقل و حداکثر نمره از ۱۶ تا ۴۶ است (۳۲). Griffin and Gross معتقدند که این پرسشنامه یکی از پر کاربردترین پرسشنامه‌های موجود در زمینه سنجش زورگویی می‌باشد و ابزاری معتبر برای کاربرد در پژوهش‌های روان‌شناختی و فعالیت‌های بالینی است و نه تنها در استرالیا بلکه در ایالات متحده نیز به منظور شیوع تخمینی زورگویی در مدارس به کار می‌رود (۳۳، ۳۲). در پژوهش طبیبیان و همکاران ساختار عاملی، پایایی، روایی و روایی تشخیصی مقیاس سنجش روابط همتایان (PRQ) روی کودکان مقطع ابتدایی مورد بررسی قرار گرفت. در این پژوهش ضریب آلفای کرونباخ در گروه بهنجار در سه زیرمقیاس مطلوب و معنادار به دست آمد. نتایج حاصل از بررسی روایی همگرا نیز حاکی از آن بود که این مقیاس همگرایی بالایی را با «فرم کوتاه پرسشنامه سنجش ارزیابی روابط با همگنان (BPEI)» دارد. ضریب آلفای کرونباخ به ترتیب در سطح زیرمقیاس زورگویی (۰/۷۳) و قربانی در گروه بهنجار (۰/۷۰) چون از معیار ۰/۷ بالاتر گزارش شده استف مطلوب است (طبیبیان ۳۲).

پرسشنامه تجدیدنظر شده قلدر/ قربانی الویس (BVQ): این پرسشنامه در سال ۱۹۸۳ توسط الویس در رابطه با برنامه ملی مقابله با قلدری در نروژ ساخته شده است. هدف این پرسشنامه تشخیص فرد قلدر و قربانی است که با روش خودگزارش‌دهی تکمیل می‌شود (۳۴). فرم تجدیدنظر شده این پرسشنامه شامل ۳۸ آیتم خودگزارشی است که شامل سئوالاتی در مورد دیگری در قلدری، نگرش نسبت به قلدری و جو مدرسه است. بنابراین هنگام پاسخ‌گویی باید از دو ماه پیش تاکنون در نظر گرفته شود. این ابزار به‌طور معمول برای دانش‌آموزان سوم ابتدایی تا دوازدهم استفاده می‌شود. نمره‌گذاری این پرسشنامه در مقیاس پنج درجه‌ای لیکرت است که آزمودنی میزان موافقت خود را با توجه به درجات "در دوماه گذشته اتفاق نیافتاده است (۱)"، "فقط یک یا دو بار در ماه (۲)"، "دو یا سه بار در ماه (۳)"، "حدود یک بار در هفته (۴)" و "چند بار در هفته (۵)" مشخص می‌کند. همچنین در هر سوال نقطه برش "دو یا سه بار در ماه" گزارش شده است. بدین ترتیب مهمترین روش استفاده شده برای طبقه‌بندی قربانی‌ها و قلدرها

این ابزار در پژوهش Atik and Guneri مورد ارزیابی و نتیجه آن مطلوب گزارش شده است (۳۷). ملاحظات اخلاقی که در پژوهش حاضر به آن پرداخته شدند شامل رازداری و محرمانه نگه داشتن اطلاعات شرکت کنندگان و ایجاد اعتماد و همدلی در بین شرکت کنندگان بود.

استفاده از استاندارد پیشنهاد شده توسط Solberg and Olweus برای هر دو گروه بود: حداقل دو یا سه بار در ماه (۳۵). آلفای کرونباخ مقیاس قلدری (سوالات ۱۳-۵) برابر با ۰/۸۷ و برای مقیاس قربانی قلدری (سوالات ۳۳-۲۵) برابر با ۰/۸۶ به دست آمده است (۳۶) همچنین روایی و پایایی

جدول ۱: سرفصل‌های جلسات برنامه پیشگیری از قلدری الویس

جلسات	خلاصه جلسات آموزشی
جلسه اول	مفهوم‌سازی و توصیف قلدری و پیامدهای آن در عملکرد اجتماعی، تحصیلی و روابط بین فردی
جلسه دوم	ایجاد جو مثبت در کلاس و اهمیت برقراری تعامل سازنده
جلسه سوم	افزایش آگاهی از رفتارهای قلدر مآبانه، بیان تفاوت بین رفتارهای قلدری و غیر قلدری
جلسه چهارم	افزایش آگاهی از تأثیرات قربانی شدن، شناسایی و تشخیص ویژگی‌های فرد قربانی و علائم قربانی شدن
جلسه پنجم	تشخیص موقعیت‌هایی که باعث پرخاشگری می‌شود. بیان راهبردهایی برای کنترل پرخاشگری
جلسه ششم	قلدری سایبری، شایعه‌پراکنی در فضای سایبری، سخن‌چینی به صورت چهره به چهره و توقف شایعه‌پراکنی در مورد قلدری
جلسه هفتم	آموزش مهارت همدلی کردن
جلسه هشتم	آموزش مهارت حل مسئله
جلسه نهم	کاهش قلدری در مکان‌هایی که احتمال رخ دادن قلدری در آن بیشتر است
جلسه دهم	آموزش مهارت برقراری ارتباط با همسالان و مهارت در مقاومت در برابر فشارهای منفی دوستان
جلسه یازدهم	آشنایی با مفاهیم نوع‌دوستانه و ذهنیت گروهی
جلسه دوازدهم	احترام گذاشتن به دیگران و اعتمادسازی در فضای سایبری و مکان‌های دیگر
جلسه سیزدهم	برقراری ارتباط سالم با همکلاسی‌ها و شیوه متوقف سازی استفاده از نام‌های مستعار نامناسب
جلسه چهاردهم	آموزش احترام به تفاوت‌ها و کاهش تبعیض و تمایز
جلسه پانزدهم	فعالیت‌های برگزار شده در جلسات آموزشی مرور شد. دانش‌آموزان در مورد شیوه‌های همکاری برای کاهش قلدری در مدرسه بحث کردند

ماتریس کوواریانس‌ها از آزمون تحلیل واریانس مختلط (Mixed-design analysis of variance) (اندازه‌گیری مکرر- بین گروهی) استفاده شد که نتایج آن در ادامه ارائه می‌شود.

یافته‌ها

شاخص‌های توصیفی میانگین و انحراف استاندارد آزمودنی‌های پژوهش در متغیرهای روابط با هم‌تایان و رفتارهای قلدری به تفکیک گروه‌های آزمایش و کنترل در (جدول ۲) گزارش شد. پس از بررسی مفروضه نرمال بودن و همگنی

جدول ۲: آماره‌های توصیفی متغیرهای پژوهش در گروه آزمایش و کنترل در مرحله پیش آزمون، پس آزمون و پی‌گیری

متغیر	مرحله اجرا	گروه آزمایش		گروه کنترل	
		میانگین	انحراف استاندارد	میانگین	انحراف استاندارد
روابط با هم‌تایان	پیش آزمون	۵۳/۳۹۰	۳/۰۱۳	۵۳/۳۲۰	۳/۳۵۱
	پس آزمون	۴۱/۱۱۱	۴/۳۷۷	۵۳/۲۱۰	۲/۹۷۳
رفتارهای قلدری	پی‌گیری	۳۸/۰۵۵	۵/۱۱۵	۵۲/۷۸۹	۴/۵۶۵
	پیش آزمون	۳۷/۴۴۰	۱/۵۰۴	۳۸/۵۳۰	۱/۶۴۵
	پس آزمون	۱۷/۵۵۵	۲/۴۳۰	۳۶/۸۹۴	۱/۵۹۴
	پی‌گیری	۱۷/۸۸۸	۲/۲۹۸	۳۶/۳۶۸	۲/۴۵۴

برای سنجش نرمال بودن متغیرهای پژوهش از آزمون کولموگروف اسمیرنوف استفاده شد که نتایج آن حاکی از نرمال بودن توزیع متغیرهای پیش‌آزمون رفتار قلدری

برای سنجش نرمال بودن متغیرهای پژوهش از آزمون کولموگروف اسمیرنوف استفاده شد که نتایج آن حاکی از نرمال بودن توزیع متغیرهای پیش‌آزمون رفتار قلدری

پس‌آزمون رابطه با همتایان ($Z=0/784$ ، $p=0/570$) و پیگیری رابطه با همتایان ($Z=0/419$ ، $p=0/360$) بود. برای بررسی مفروضه‌ی همگنی ماتریس کوواریانس‌ها از آزمون کرویت موچلی استفاده شد که نتایج حاکی از برقراری این مفروضه در متغیر رابطه با همتایان ($\chi^2=5/400$ ، $p=0/557$) بود اما از آن‌جا که این مفروضه در مورد متغیر رفتار قلدری

پس‌آزمون رابطه با همتایان ($\chi^2=16/052$ ، $p=0/024$) به نتایج آزمون از اپسیلون گرین‌هاوس گیسر در گزارش نتایج استفاده شد. در ادامه نتایج آزمون تحلیل واریانس آمیخته ۲*۳ برای مقایسه‌ی دو گروه در سه مرحله‌ی پیش‌آزمون، پس‌آزمون و پی‌گیری برای متغیرهای پژوهش ارائه می‌شود.

جدول ۳: نتایج تحلیل واریانس مختلط ۲*۳ به منظور بررسی نمره روابط با همتایان

منبع واریانس	مجموع مجزورات	درجه آزادی	میانگین مجزورات	F مقدار	معناداری	اندازه اثر
اثر اصلی گروه	۷۳۵/۴۶۴	۱	۷۳۵/۴۶۴	۱۱۷/۶۸۶	۰/۰۰۱	۰/۷۷۱
خطا	۲۱۸/۷۲۸	۳۵	۶/۲۴۹			
اثر اصلی سه مرحله‌ی اجرا	۱۲۸۴/۶۷۲	۲	۶۴۲/۳۳۶	۴۴/۷۲۹	۰/۰۰۱	۰/۵۶۱
خطا	۱۰۰۵/۲۳۸	۷۰	۱۴/۳۶۱	-	-	-
اثر تعاملی گروه*سه مرحله‌ی اجرا	۱۱۵۳/۴۲۹	۲	۵۷۶/۷۱۴	۴۰/۱۶۰	۰/۰۰۱	۰/۵۳۴

معنادار است. به عبارتی بین نمرات روابط با همتایان در سه مرحله‌ی پیش‌آزمون، پس‌آزمون و پیگیری با لحاظ کردن گروه‌های مختلف آزمایش و کنترل تفاوت معناداری وجود دارد. برای بررسی معناداری این تفاوت از آزمون تعقیبی بونفرونی استفاده شد که نتایج آن در (جدول ۵) مشاهده می‌شود.

نتایج (جدول ۳) نشان می‌دهد که اثر اصلی گروه همتایان معنادار می‌باشند. یعنی بین دو گروه از نظر میانگین روابط با همتایان تفاوت معناداری وجود دارد. نتایج جدول فوق نشان می‌دهد اثر اصلی سه مرحله‌ی پیش‌آزمون، پس‌آزمون و پیگیری ($F(35,1)=117/686$ ، $p<0/05$ ، $\eta^2=0/771$) با روابط با همتایان تفاوت معناداری وجود دارد. نتایج جدول فوق نشان می‌دهد اثر اصلی سه مرحله‌ی پیش‌آزمون، پس‌آزمون و پیگیری ($F(2,70)=44/729$ ، $p<0/05$ ، $\eta^2=0/561$) و اثر تعاملی ($F(2,70)=40/160$ ، $p<0/05$ ، $\eta^2=0/534$)

جدول ۴: نتایج آزمون تعقیبی بونفرونی برای مقایسه نمرات روابط با همتایان در سه مرحله‌ی پیش‌آزمون، پس‌آزمون و پیگیری در گروه آزمایش و کنترل

گروه	متغیر	مرحله I	مرحله J	تفاوت میانگین (I - J)	خطای استاندارد	معناداری
آزمایش	روابط با همتایان	پیش‌آزمون	پس‌آزمون	*۱۲.۲۷۸	۱.۲۷۰	۰.۰۰۱
کنترل	روابط با همتایان	پیش‌آزمون	پس‌آزمون	*۱۵.۳۳۳	۱.۴۹۵	۰.۰۰۱
			پس‌آزمون	۰.۱۰۵	۱.۲۳۶	۱.۰۰۰
			پیگیری	۰.۵۲۶	۱.۴۵۵	۱.۰۰۰

نتایج آزمون تعقیبی بونفرونی در (جدول ۵) نشان می‌دهد در گروه آزمایش تفاوت معناداری بین مرحله‌ی پیش‌آزمون با پس‌آزمون و پی‌گیری مشاهده نمی‌شود. در ادامه نتایج آزمون تحلیل واریانس آمیخته در مورد متغیر رفتار قلدری ارائه می‌شود.

نتایج آزمون تعقیبی بونفرونی در (جدول ۵) نشان می‌دهد در گروه آزمایش تفاوت معناداری بین مرحله‌ی پیش‌آزمون با پس‌آزمون ($d=12/27$ ، $p<0/05$) و پیگیری ($d=15/33$ ، $p<0/05$) وجود دارد. اما در گروه کنترل تفاوتی

جدول ۵: نتایج تحلیل واریانس مختلط ۲*۳ به منظور بررسی نمره رفتار قلدری

منبع واریانس	مجموع مجزورات	درجه آزادی	میانگین مجزورات	F مقدار	معناداری	اندازه اثر
اثر اصلی گروه	۱۵۵۴/۱۵۴	۱	۱۵۵۴/۱۵۴	۷۳۴/۰۴۲	۰/۰۰۱	۰/۹۵۴
خطا	۷۴/۱۰۴	۳۵	۲/۱۱۷			
اثر اصلی سه مرحله‌ی اجرا	۲۸۷۹/۷۰۷	۱/۸۲۵	۱۵۷۸/۱۷۶	۴۸۱/۵۵۱	۰/۰۰۱	۰/۹۳۲
خطا	۲۰۹/۳۰۲	۷۰	۲/۹۹۰	-	-	-
اثر تعاملی گروه*سه مرحله‌ی اجرا	۱۹۶۱/۸۶۹	۱/۸۲۵	۱۰۷۵/۱۷۰	۳۲۸/۰۶۸	۰/۰۰۱	۰/۹۰۴

معنادار است. به عبارتی بین نمرات رفتار قلدری در سه مرحله‌ی پیش‌آزمون، پس‌آزمون و پیگیری با لحاظ کردن گروه‌های مختلف آزمایش و کنترل تفاوت معناداری وجود دارد. برای بررسی معناداری این تفاوت از آزمون تعقیبی بونفرونی استفاده شد که نتایج آن در (جدول ۵) مشاهده می‌شود.

جدول ۶: نتایج آزمون تعقیبی بونفرونی برای مقایسه نمرات رفتار قلدری در سه مرحله‌ی پیش‌آزمون، پس‌آزمون و پیگیری در گروه آزمایش و کنترل

گروه	متغیر	مرحله I	مرحله J	تفاوت میانگین (I - J)	خطای استاندارد	معناداری
آزمایش	رفتار قلدری	پیش‌آزمون	پس‌آزمون	۱۹/۸۸۹*	۰/۵۷۲	۰/۰۰۱
		پیش‌آزمون	پیگیری	۱۹/۵۵۶*	۰/۶۵۱	۰/۰۰۱
کنترل	رفتار قلدری	پیش‌آزمون	پس‌آزمون	۱/۶۳۲*	۰/۵۵۷	۰/۰۱۸
		پیش‌آزمون	پیگیری	۲/۱۵۸*	۰/۶۳۴	۰/۰۰۵

نتایج (جدول ۵) نشان می‌دهد که اثر اصلی گروه معنادار می‌باشند. یعنی بین دو گروه از نظر میانگین رفتار قلدری تفاوت معناداری وجود دارد. نتایج جدول فوق نشان می‌دهد اثر اصلی سه مرحله‌ی پیش‌آزمون، پس‌آزمون و پیگیری (F (۱/۸۲۵, ۷۰) = ۴۸۱/۵۵۱, p < ۰/۰۵, η^2 = ۰/۹۳۲) و اثر تعاملی (F (۱/۸۲۵, ۷۰) = ۳۲۸/۰۶۸, p < ۰/۰۵, η^2 = ۰/۹۰۴)

شده، OBPP بر کاهش رفتارهای قلدرانه از طریق تقویت روابط با همتایان متمرکز است (۲۹).

در برنامه پیگیری از قلدری الویس مطالعه حاضر تاکید زیادی بر بسیاری از مهارت‌های اساسی برای بهبود روابط با همتایان شده است. به نظر می‌رسد که محتوای آموزش تعدادی از جلسات، برای مثال جلسه چهارم (افزایش آگاهی از تأثیرات قربانی شدن، شناسایی و تشخیص ویژگی‌های فرد قربانی و علائم قربانی شدن)، دهم (آموزش مهارت برقراری ارتباط با همسالان و مهارت در مقاومت در برابر فشارهای منفی دوستان)، یازدهم (آشنایی با مفاهیم نوع‌دوستانه و ذهنیت گروهی) و سیزدهم (برقراری ارتباط سالم با همکلاسی‌ها و شیوه متوقف‌سازی استفاده از نام‌های مستعار نامناسب) بیشترین نقش را در کمک به کودکان برای ایجاد و حفظ یک دوستی پایدار با همسالان داشته‌اند. مطابق با یافته‌های حاصل از (جدول ۲) برنامه پیگیری از رفتار قلدری OBPP توانست به کودکان کمک کند تا با همتایان خود به صورت با عاطفه، دوستانه و یاری‌گرانه ارتباط برقرار کنند، زمانی که واکنش دوست خود را درک نمی‌کنند، از او توضیح بخواهند، در صورت مخالف بودن با همبازی خود در یک بازی، احساسات خود را به شکل مستقیم و واضح و دوستانه ابراز کنند. یاد گرفتند تا چگونه با همگان خود همکاری کنند، در فعالیت‌ها و بازی‌ها مشارکت کنند، همدردی نشان دهند، محبت خود را ابراز کنند، و عقاید خود را ابراز کنند.

بررسی فرضیه دوم پژوهش حاضر نشان داد که برنامه

نتایج آزمون تعقیبی بونفرونی در (جدول ۶) نشان می‌دهد در گروه آزمایش تفاوت معناداری بین مرحله‌ی پیش‌آزمون با پس‌آزمون (d=۱۹/۸۸, p < ۰/۰۵) و پیگیری (d=۱۹/۵۵, p < ۰/۰۵) وجود دارد. در گروه کنترل نیز تفاوت معناداری بین مرحله‌ی پیش‌آزمون با پس‌آزمون (d=۱/۶۳, p < ۰/۰۵) و پیگیری (d=۲/۱۵, p < ۰/۰۵) وجود دارد اما همانطور که در (جدول ۴) دیدیم سیر نزولی نمرات از پیش‌آزمون تا پس‌آزمون و پیگیری در گروه آزمایش نسبت به گروه کنترل بیشتر است.

بحث

مطالعه حاضر نشان داد که برنامه آموزشی پیگیری از قلدری مبتنی بر دیدگاه الویس باعث بهبود روابط با همتایان در کودکان قلدر می‌شود. این یافته با نتایج پژوهش (۳۸) و (۳۹) همسو بود. قلدری در اصل ناشی از عدم توانایی کودک در روابط با همتایان است (۱۸) و عدم روابط با همتایان احتمال رفتارهای قلدرانه را در کودکان افزایش می‌دهد (۱۹). در واقع به نظر می‌رسد وقتی خواسته‌ها در یک موقعیت اجتماعی بیشتر از مهارت‌ها و توانایی‌های کودکان زورگو برای ایجاد و حفظ یک ارتباط دوستانه با همسالان است و آنها قادر نیستند از کلمات و رفتارهای موثر در رابطه با همسالان استفاده کنند و در نتیجه از رفتارهای نامناسب استفاده می‌کنند (۴۰). به همین جهت آموزش مهارت‌های دوست‌یابی به کودکان قلدر، می‌تواند رفتارهای قلدرانه این کودکان را کاهش دهد (۲۶، ۲۵) چنانچه اشاره

و اختلالات روان شناختی تا افت تحصیلی را برای فرد قلدر، کودک قربانی و همچنین قلدر/قربانی به دنبال دارد که همگی آنها لزوم توجه بیش از بیش به این گروه از کودکان و تدوین و اجرای برنامه های آموزشی اثربخش را مطرح می سازد. پژوهش حاضر نشان داد که استفاده از برنامه پیشگیری از قلدری مبتنی بر دیدگاه الویس (OBPP) می تواند یکی از برنامه های اثربخش و کارآمد برای کمک به این گروه از کودکان باشد. بنابراین استفاده از این روش برای پیشگیری و یا درمان کودکان قلدر، به روان شناسان و مشاوران مدرسه پیشنهاد می شود. همچنین پژوهش حاضر محدود به دانش آموزان پسر در مقطع ابتدایی بوده است که لزوم احتیاط در تعمیم دهی نتایج را مطرح می سازد. پیشنهاد می شود پژوهش های آتی اثربخشی برنامه پیشگیری از قلدری الویس را روی کودکان قلدر با ویژگی های جمعیت شناختی متفاوت (به لحاظ جنسیت، سن و مقطع تحصیلی) مورد بررسی قرار دهند.

سیاسگزار

پژوهش حاضر حاصل پایان نامه دکتری در رشته روان شناسی تربیتی بود. همچنین پژوهشگران مطالعه حاضر بر خود لازم می دانند تا از مدارس ابتدایی شهر یزد به خاطر همکاری در اجرای پژوهش و همچنین تمامی شرکت کنندگان در مطالعه، تشکر و قدردانی نمایند.

این پژوهش برگرفته از پایان نامه دکترای در گرایش روان شناسی تربیتی است که با کد تصویب ۲۳۸۲۰۷۰۲۹۵۲۰۱۳ و کد IRCT ۳۹۲۶۸ توسط سازمان مرکزی دانشگاه آزاد اسلامی به تصویب رسیده است. در پایان از مساعدت های دست اندرکاران آموزش و پرورش استان یزد که در این پژوهش یاری نموده اند صمیمانه سپاسگزاری می گردد.

تعارض منافع

نویسندگان هیچ گونه تضاد منافی ندارند.

References

1. Badri HS, Hashemi, Miransab M. Designing an Integrated Anti-Cultivation Training Program and Determining its Effectiveness on Reducing the Victim of High School Students. . Instruction and Evaluation. 2018; 11(41):55-71.
2. Nansel TR, Craig W, Overpeck MD, Saluja G, Ruan WJ. Cross-national consistency in the

پیشگیری از قلدری الویس به طور معناداری رفتارهای قلدری دانش آموزان را کاهش داده است. اولین تبیین یافته حاضر در واقع همان نتایج مربوط به فرضیه اول یعنی تاثیر این برنامه بر بهبود روابط با همتایان است. چرا که دلیل اصلی رفتارهای قلدرانه، عدم توانایی کودک در روابط با همتایان است (۱۸، ۱۹). از آنجایی که این کودکان برای حل مشکلات خود در موقعیت های اجتماعی از مهارت های لازم برخوردار نیستند تلاش می کنند تا با پرخاشگری و اعمال زور به دیگران، به گونه ای مشکل خود را رفع کنند. از این رو شاید بتوان گفت آموزش مهارت های حل مسئله در برنامه پیشگیری از قلدری الویس به این کودکان کمک کرد تا به جای استفاده از ابزارها و روش های نامناسب همانند زورگویی، به شکل درست و قابل قبول بتواند مشکلات خود را برطرف سازد.

همچنین، به نظر می رسد تاکید برنامه پیشگیری از قلدری الویس بر پرورش مهارت های همدلی در کودکان (که در مطالعه حاضر به طور ویژه و در جلسه چهارم برنامه به آن پرداخته شد) را می توان یکی دیگران دلایل تبیین کننده تاثیر این برنامه بر کاهش رفتارهای قلدری کودکان دانست چراکه نشان داده شد که کودکان قلدر از سطح همدلی پایین تری برخوردار هستند (۴۱، ۴۲) همدلی به توانایی انسان برای تجربه کردن و فهم احساسات سایرین اشاره دارد. نبود همدلی در کودکان قلدر باعث می شود که آسیبی که از طریق رفتار خود به دیگران وارد می کنند، برای آنها اهمیتی نداشته باشد. به همین خاطر مرتباً مرتکب اقدامات خشونت آمیز که مهمترین شاخص کودکان قلدر است، می شوند (۴۱).

نتیجه گیری

چنانچه اشاره شد، نتایج پژوهش های انجام شده در داخل کشور حاکی از بالا بودن شیوع قلدری در بین دانش آموزان است. از طرفی مروری بر پژوهش های اشاره شده بیانگر آن است که قلدری پیامدهای منفی متعددی از بیماریها

- relationship between bullying behaviors and psychosocial adjustment. Archives of pediatrics & adolescent medicine. 2004; 158 (8):730-6. <https://doi.org/10.1001/archpedi.158.8.730> PMID:15289243 PMCID:PMC2556236
3. Mazaheri Tehrani MA, Shiri A, Valipour M. Study of the nature and prevalence of bullying

- in secondary schools in villages of Zanjan city. *Journal of Educational Psychology*, Allameh Tabatabaie University. 2016; 11(36):17-38.
4. Lotfi, S. The prevalence of bullying in schools and its role in the frequency of psychological syndrome among students aged 10 to 14 years. . Master's Thesis University of Rehabilitation Sciences and Social Welfare. 2015.
  5. Vaillancourt T, McDougall P, Hymel S, Krygsman A, Miller J, Stiver K, et al. Bullying: Are researchers and children/youth talking about the same thing? *International Journal of Behavioral Development*. 2008; 32(6):486-95. <https://doi.org/10.1177/0165025408095553>
  6. Olweus D. School bullying: Development and some important challenges. *Annual review of clinical psychology*. 2013; 9: 751-80. <https://doi.org/10.1146/annurev-clinpsy-050212-185516> PMID:23297789
  7. Nansel TR, Overpeck M, Pilla RS, Ruan WJ, Simons-Morton B, Scheidt P. Bullying behaviors among US youth: Prevalence and association with psychosocial adjustment. *Jama*. 2001; 285 (16):2094-100. <https://doi.org/10.1001/jama.285.16.2094> PMID:11311098 PMID:PMC2435211
  8. Kaltiala-Heino R, Fröjd S. Correlation between bullying and clinical depression in adolescent patients. *Adolescent health, medicine and therapeutics*. 2011;2:37 <https://doi.org/10.2147/AHMT.S11554> PMID:24600274 PMID:PMC3926772
  9. Olweus D, Solberg ME, Breivik K. Long-term school-level effects of the Olweus Bullying Prevention Program (OBPP) 2018. <https://doi.org/10.4324/9781351201957-2>
  10. Gini G. Associations between bullying behaviour, psychosomatic complaints, emotional and behavioural problems. *Journal of paediatrics and child health*. 2008; 44(9):492-7. <https://doi.org/10.1111/j.1440-1754.2007.01155.x> PMID:17608653
  11. Skrzypiec G, Slee PT, Askill-Williams H, Lawson MJ. Associations between types of involvement in bullying, friendships and mental health status. *Emotional and Behavioural Difficulties*. 2012; 17 (3-4):259-72. <https://doi.org/10.1080/13632752.2012.704312>
  12. Smith PK, Talamelli L, Cowie H, Naylor P, Chauhan P. Profiles of non-victims, escaped victims, continuing victims and new victims of school bullying. *British journal of educational psychology*. 2004; 74 (4):565-81. <https://doi.org/10.1348/0007099042376427> PMID:15530202
  13. Frazier SL, Mehta TG, Atkins MS, Glisson C, Green PD, Gibbons RD, et al. The social context of urban classrooms: Measuring student psychological climate. *The Journal of Early Adolescence*. 2015; 35 (5-6):759-89. <https://doi.org/10.1177/0272431615570056>
  14. Schuster MA, Bogart LM. Did the ugly duckling have PTSD? Bullying, its effects, and the role of pediatricians. *Pediatrics*. 2013; 131(1):e288-e91. <https://doi.org/10.1542/peds.2012-3253> PMID:23266921 PMID:PMC3529957
  15. O A, F A, D O, J A-A. A review of the extent, nature, characteristics, and effects of bullying behaviour. *Journal of Instructional Psychology*. 2008; 35 (2):151-8.
  16. Tfofi MM, Farrington DP. Bullying: Short-term and long-term effects, and the importance of defiance theory in explanation and prevention. *Victims and Offenders*. 2018; 3(2-3):289-312. <https://doi.org/10.1080/15564880802143397>
  17. Smokowski PR. Bullying in school: An overview of types, effects, family characteristics, and intervention strategies. *Children & Schools*. 2005; 27 (2):101-10. <https://doi.org/10.1093/cs/27.2.101>
  18. Cappadocia MC, Weiss JA, Pepler D. Bullying experiences among children and youth with autism spectrum disorders. *Journal of autism and developmental disorders*. 2012; 42(2):266-77. <https://doi.org/10.1007/s10803-011-1241-x> PMID:21499672
  19. Knous-Westfall HM, Ehrensaft MK, MacDonell KW, Cohen P. Parental intimate partner violence, parenting practices, and adolescent peer bullying: A prospective study. *Journal of Child and Family Studies*. 2012; 21(5): 754-66. <https://doi.org/10.1007/s10826-011-9528-2>
  20. Pourafkar N. *Comprehensive culture of psychology and psychiatry*. Tehran: Ministry of Culture and Islamic Guidance; 2006
  21. Legrand LN, Keyes M, McGue M, Iacono WG. A Biometric Analysis of the Relationship between Peer Group and Juvenile Antisocial Behavior. *Behavior Genetics*. 2002; 32 (6):474-5.
  22. Takizawa R MB, Arseneault L. Adult health outcomes of childhood bullying victimization: evidence from a five-decade longitudinal British birth cohort. *American journal of psychiatry*. 2014 Jul; 171(7):777-84. <https://doi.org/10.1176/appi.ajp.2014.13101401> PMID:24743774
  23. Wolke D CW, Angold A, Costello EJ. Impact of bullying in childhood on adult health, wealth,

- crime, and social outcomes. *Psychological science*. 2013 Oct; 24 (10):1958-70. <https://doi.org/10.1177/0956797613481608> PMID:23959952 PMCID:PMC4090076
24. Poorseyed AS, Molavi H. The Effectiveness of Training Program to Reduce Bullying among Elementary Students. *JOEC*. 2010; 10 (2): 113-122.
  25. Kõiv K. Social Skills Training as a mean of improving intervention for bullies and victims. *Procedia-social and behavioral sciences*. 2012; 1 (45):239-46. <https://doi.org/10.1016/j.sbspro.2012.06.560>
  26. DeRosier M. Building relationships and combating bullying: Effectiveness of a school-based social skills group intervention. *Journal of Clinical Child and Adolescent Psychology*. 2004; 33 (1):196-201. https://doi.org/10.1207/S15374424JCCP3301_18 PMID:15028553
  27. Gaffney H FD, Ttofi MM. Examining the Effectiveness of School-Bullying Intervention Programs Globally: a Meta-analysis. *International Journal of Bullying Prevention*. 2019; 1 (1): 14-31. <https://doi.org/10.1007/s42380-019-0007-4>
  28. Olweus D, Limber S, Mihalic S. Blueprints for violence prevention, book nine: Bullying prevention program. Boulder, CO: Center for the Study and Prevention of Violence; 1999.
  29. Beckman L SM. The cost-effectiveness of the Olweus Bullying Prevention Program: Results from a modelling study. *Adolescence*. 2015; 1 (45):127-37. <https://doi.org/10.1016/j.adolescence.2015.07.020> PMID:26433734
  30. Olweus D, Limber S. Bullying in school: Evaluation and dissemination of the Olweus Bullying Prevention Program. *American Journal of Orthopsychiatry*. 2010; 80 (1):124. <https://doi.org/10.1111/j.1939-0025.2010.01015.x> PMID:20397997
  31. Amiri, Sh. A study on the evolution of the relationship between social status and adaptive behavior, social skills and behavioral disorders from childhood to adolescence. PhD thesis of psychology. Tehran, University of Tehran, 2001
  32. Tabayean, R., Amiri, S., Molavi, H. Factor Structure, Reliability, Convergent Validity and Diagnostic Validity of Equivalence Relationship Scale (PRQ). *Journal of Studies in Education and learning*, 2011; 3 (2): 63-83.
  33. Hulsey.c. examining the psychometric properties of self-report measures of bullying: Reliability of the peer relations questionnaire. Master of Education Thesis, Kansas State University, College of Education, Dept. of Counseling, Educational, and School Psychology, 2008.
  34. Olweus, D. *Bullying at school: What we know and what we can do*. Oxford, UK, and Cambridge, MA: Blackwell; 1993.
  35. Solberg, M., Olweus, D. Prevalence estimation of school bullying with the Olweus Bully/Victim Questionnaire. *Aggressive Behavior*. 2003; 29, 239-268. <https://doi.org/10.1002/ab.10047>
  36. Talisha Lee & Dewey Cornell (2009) Concurrent Validity of the Olweus Bully/Victim Questionnaire, *Journal of School Violence*. 2009; 1: 56-73. <https://doi.org/10.1080/15388220903185613>
  37. Atik, G., Guneri, O. Y. (2012). California Bullying Victimization Scale: validity and reliability evidence for the Turkish middle school children. *Procedia-Social and Behavioral Sciences*. 2012; 46: 1237-1241. <https://doi.org/10.1016/j.sbspro.2012.05.281>
  38. O'Malley, P. M., Johnston, L. D., Bachman, J. G., & Schulenberg, J. E. A comparison of confidential versus anonymous survey procedures: Effects on reporting of drug use and related attitudes and beliefs in a national study of students. *Journal of Drug Issues*. 2000; 30: 35-54. <https://doi.org/10.1177/002204260003000103>
  39. Limber, S. P. Development, evaluation, and future directions of the Olweus bullying prevention program. *Journal of School Violence*. 2011; 10 (1); 71-87. <https://doi.org/10.1080/15388220.2010.519375>
  40. Shiri, E., Valipour, M., mazaheri, m.a. comparing social skills and psychological problems of bully, victim, and not-involved students. *Developmental Psychology: Iranian psychologist*. 2013; 10 (38): 201-210.
  41. Chaux, E., Molano, A., & Podlesky, P. Socio-economic, socio-political, and socio-emotional variables explaining school bullying: A country-wide multilevel analysis. *Aggressive Behavior*. 2009; 35 (6): 520- 529. <https://doi.org/10.1002/ab.20320> PMID:1973909
  42. Baldry, A. C., & Farrington, D. P. Evaluation of an intervention program for the reduction of bullying and victimization in schools. *Aggressive Behavior*. 2004; 30; 1-15. <https://doi.org/10.1002/ab.20000>